

органів, громадських організацій, суспільства та окремих осіб, що має довготривалий характер, і враховує специфіку об'єкта запобігання, спрямовану на усунення, ослаблення, нейтралізацію всього негативного комплексу впливу на злочинність, а також виникнення антикриміногенних факторів, сигналом для чого повинен бути антигромадський вчинок людини, її протиправна поведінка, яка може розвинути і перетворитися на установку на вчинення злочину з особливою жорстокістю.

УДК 343.3

БЛИЗЬКІ РОДИЧІ ТА ЧЛЕНИ СІМ'Ї ЯК ПОТЕРПІЛІ ВІД ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 3451 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Волковська А.С., ад'юнкт
кафедри кримінального права
Національна академія внутрішніх справ

Стаття присвячена дослідженню проблем, пов'язаних з визначенням кола потерпілих від погрози або насильства щодо журналіста ст. 3451 Кримінального кодексу України. Дано авторське визначення, охарактеризовано їхній статус. Висвітлено авторське бачення понять «близькі родичі» та «члени сім'ї» на основі уніфікації розуміння понять у кримінальному праві.

Ключові слова: потерпілі від злочину, склад злочину, кримінальна відповідальність, близькі родичі, члени сім'ї.

Статья посвящена исследованию проблем, связанных с определением круга потерпевших от угрозы или насилия в отношении журналиста ст. 3451 Уголовного кодекса Украины. Дано авторское определение, охарактеризован их статус. Освещено авторское видение понятий «близкие родственники» и «члены семьи» на основе унификации понимания понятий в уголовном праве.

Ключевые слова: потерпевшие от преступления, состав преступления, уголовная ответственность, близкие родственники, члены семьи.

Volkovska A.S. CLOSE RELATIVES AND FAMILY MEMBERS AS VICTIMS OF CRIME UNDER ST. 345 OF THE PENAL CODE OF UKRAINE

The article is devoted to issues related to definition of the circle of victims of threats or violence against the journalist according to article 3451 of the Criminal Code of Ukraine. The authorial determination is given. Their status is described. The article reflects the authorial vision of concepts «close relatives» and «family members» based on the unification understanding of the concepts in criminal law.

Key words: victims of crime, elements of crime, criminal responsibility, close relatives, family members.

Постановка проблеми. Верховною Радою України було прийнято Закон України № 421-VIII від 14 травня 2015 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів», яким внесені зміни до Кримінального кодексу України (далі – КК України) та посилено гарантії законної професійної діяльності журналістів. З внесенням до КК України відповідних змін та передбаченням спеціальних кримінально-правових норм про відповідальність за посягання на професійну діяльність журналістів, виникли певні ускладнення щодо визначення кола можливих потерпілих від злочинів, передбачених ст. 3451, ст. 3471, ст. 3481, 3491 КК України. Зокрема це стосується з'ясування змісту понять «близькі родичі» та «члени сім'ї».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання кримінально-правової охорони захисту прав журналістів були предметом

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ольков С.Г. Уголовно-процессуальные правонарушения в российском судопроизводстве и общая теория социального поведения / С.Г. Ольков. – Тюмень, 1993. – 153 с.
2. Грачев В.С. Правовая культура как субъективный фактор реализации права : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук / В.С. Грачев. – СПб, 1996. – 22 с.
3. Шапиева О.Г. Проблема нравственно-правовой социализации личности: концептуальный и практические аспекты / О.Г. Шапиева. – СПб, 1996. – 296 с.
4. Игошев К.Е. Введение в курс профилактики правонарушений / К.Е. Игошев, В.С. Устинов. – Горький, 1977. – 246 с.

численних наукових досліджень. Загальні питання визначення такої категорії як потерпілий висвітлено у працях таких вітчизняних учених: П.П. Андрушко, А.П. Бабій, Я.С. Беспала, П.С. Берзін, А.А. Васильєв, Р.В. Вереша, Ю.В. Гродецький, І.О. Зінченко, Л.Б. Ільковець, Д.Ю. Кондратов, М.Й. Коржанський, С.Я. Лихова, М.І. Мельник, В.І. Павликівський, А.В. Тарасенко, В.І. Тютюгін, А.В. Савченко, М.І. Хавронюк, В.І. Шакун та деяких інших науковців. Однак, разом із цим, слід констатувати відсутність комплексного науково-правового дослідження потерпілого від злочину, передбаченого ст. 3451 КК України.

Тому, **метою статті** є аналіз наукових поглядів та законодавчих актів на визначення потерпілих, передбачених ст. 3451 КК України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливим моментом при розгляді об'єкта злочинного посягання є визначення кола потерпілих від погрози або насильства



щодо журналіста, передбаченого ст. 3451 КК України. Потерпілим від досліджуваного злочину можуть бути :

- 1) журналіст;
- 2) близькі родичі та члени сім'ї журналіста.

Слід звернути увагу на питання щодо чіткого визначення поняття «близьких родичів» та «членів сім'ї», як можливих потерпілих від даного злочину.

Для з'ясування хто такий «близький родич» порівняємо визначення, які наводяться у словниках.

Відповідно до визначення, наведеного у Великому енциклопедичному юридичному словнику, родичами визначаються особи, які перебувають між собою у близькій спорідненості або свояцтві [1].

У тлумачному словнику С.І. Ожегова «родич» визначається як людина, яка перебуває у спорідненості [2].

У свою чергу спорідненість, на його думку, це зв'язок між людьми, який заснований на походженні однієї особи від іншої (пряма спорідненість) або різних осіб від спільного прачура, а також на шлюбних сімейних відносинах. При цьому, відношення між людьми, що виникає зі шлюбу одного з родичів (відносини одного з подружжя з кровними родичами іншого з подружжя, а також відносини між родичами подружжя), С.І. Ожегов визначає як свояцтво, тобто визнає цих осіб родичами [2].

Тлумачний словник В.І. Даля розрізняє спорідненість кровну (родову) за спільним родоначальником; свояцтво (сватання) по шлюбних союзах; духовну (хресну, кумівство) по сприйняттю від купелі; спорідненість по чоловічому та по жіночому коліні (по батькові або по матері); також спорідненість висхідну, низхідну і бічну, законну і незаконну (побічну) [3]. Виходячи з вище викладеного можемо зауважити, що при визначенні кола осіб, які входять до «близьких родичів», потрібно розширити з урахуванням релігії, як регулятора певних суспільних відносин.

На перший погляд поняття «близькі родичі» та «члени сім'ї» є тотожними, проте, аналіз законодавства дає можливість стверджувати, що ці поняття мають суттєві відмінності. Досить часто у наукових джерелах не розглядаються детально вказані категорії, а лише наводиться вказівки на положення п. 1 ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [4].

У Конституції України відсутня узагальнена норма-дефініція поняття «члени сім'ї» та «близькі родичі». Однак самі терміни «сім'я», «члени сім'ї», «близькі родичі», «сімейне життя» тощо без визначення змісту вживаються неодноразово. Важливе значення для розуміння терміну «член сім'ї» мають конституційні положення про ґрунтування шлюбу на вільній згоді жінки і чоловіка, про рівні права і обов'язки кожного із подружжя у шлюбі та сім'ї (ст. 51), про рівність дітей у правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза шлюбом (ст. 52), та інші конституційні норми і принципи. На відміну від попереднього, термін «близькі родичі» вживається лише у ст. 63, якою визначено, що особа не несе відповідальності

за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом [5]. Як бачимо, у Конституції України дані поняття розмежовуються сполучником «чи», що свідчить про неможливість їх поєднання у законодавчих актах одним терміном.

Однак, КПК України поняття «близькі родичі та члени сім'ї» визначено у поєднанні, як один термін, та у відповідності до п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК України, мають таке значення: чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі [4].

На відміну від вище зазначеного нормативного акту Законом України «Про запобігання корупції» вживається термін «близькі особи», під яким розуміються особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки із суб'єктом, зазначеним у частині першій ст. 3 цього Закону (крім осіб, взаємні права та обов'язки яких із суб'єктом не мають характеру сімейних), у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі, а також – незалежно від зазначених умов – чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, зять, невістка, тесть, теща, свекор, свекруха, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням згаданого суб'єкта.

При цьому даним Законом окремо надається визначення терміну «члени сім'ї» – особи, які перебувають у шлюбі, а також їхні діти, у тому числі повнолітні, батьки, особи, які перебувають під опікою і піклуванням, інші особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки (крім осіб, взаємні права та обов'язки яких не мають характеру сімейних), у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі [6].

Сімейний кодекс України не містить чіткого визначення основних термінів, але у ст. 3 зазначеного кодексу визначено, що сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Тобто, як прямо зазначено у Кодексі, членами сім'ї можуть бути й особи, які спільно проживають, не перебуваючи у шлюбі. Виходить, що одна і та сама особа може бути одночасно як близьким родичем, так і членом сім'ї. Крім цього, ст. 21 даного кодексу передбачено, що проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя [7].

Житловий кодекс України (далі – ЖК України) визначає, що до членів сім'ї наймача належать дружина наймача, їх діти і батьки. Членами сім'ї наймача може бути визнано

й інших осіб, якщо вони постійно проживають разом з наймачем і ведуть з ним спільне господарство (ст. 64). Аналогічні положення у відношенні членів сім'ї власника будинку (квартири) містяться у ст. 156 ЖК України [8].

У Податковому кодексі України (пункт 14.1.263) зазначено, що членами сім'ї фізичної особи першого ступеня споріднення вважаються її батьки, чоловік або дружина, діти, у тому числі усиновлені. Інші члени сім'ї фізичної особи вважаються такими, що мають другий ступінь споріднення [9].

У Цивільно-процесуальному кодексі України ст. 52 визначено перелік осіб, які мають право відмовитися від давання показань, при цьому зазначено, що фізична особа має право відмовитися давати показання щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, над якою встановлено опіку чи піклування, член сім'ї або близький родич цих осіб) [10]. Аналогічне визначення міститься і у Кодексі адміністративного судочинства України, а саме у ст. 27 [11].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» сім'я – це особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Права члена сім'ї має одинока особа. У ст. 4 цього ж Закону передбачено, що до складу сім'ї включаються чоловік, дружина; рідні, усиновлені та діти цих осіб віком до вісімнадцяти років, а також діти, які навчаються за денною формою навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих навчальних закладах I-IV рівнів акредитації до досягнення двадцяти трьох років і які не мають власних сімей; неодружені повнолітні діти, які визнані інвалідами з дитинства I та II груп або інвалідами I групи і проживають разом з батьками; непрацездатні батьки чоловіка та дружини, які проживають разом з ними і перебувають на їх утриманні у зв'язку з відсутністю власних доходів; особа, яка проживає разом з одиноким інвалідом I групи і здійснює догляд за ним; жінка та чоловік, які проживають однією сім'єю, не перебувають у шлюбі, але мають спільних дітей. При цьому до складу сім'ї включаються незалежно від місця проживання (перебування) або реєстрації діти, які навчаються за денною формою навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих навчальних закладах I-IV рівнів акредитації до досягнення двадцяти трьох років і не мають власних сімей. До складу сім'ї не включаються особи, які перебувають на повному державному утриманні [12].

Відповідно до ч. 4 постанови Пленуму Верховного Суду України від 15.05.2006 № 3 «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів» слідує, що під поняттям «родичі», яке вживається у Сімейному кодексі України охоплюються такі особи: баба, дід, прабаба, прадід, повнорідні брат і сестра. «Членами сім'ї» є мачуха, вітчим, які проживають однією сім'єю з малолітніми або неповнолітніми па-

синком, падчеркою. «Інші особи» – це особи, у сім'ї яких виховується дитина. Ними можуть бути тітка, дядько, двоюрідні сестра, брат, а також сусіди чи інші сторонні особи [13].

Заслуговує на увагу тлумачення терміну «член сім'ї», роз'яснене Рішенням Конституційного Суду України (далі – КСУ) від 3 червня 1999 р. № 5–рп/99. Згідно з цим рішенням, до кола членів сім'ї належать дружина (чоловік), їхні діти (є членами сім'ї незалежно від того, чи є це діти будь-кого з подружжя, спільні або усиновлені, народженні у шлюбі або позашлюбні) і батьки. За умови постійного проживання та ведення спільного господарства до членів сім'ї можуть бути віднесені близькі родичі (рідні брати, сестри, онуки, дід, баба), а також інші родичі або особи, які не перебувають у безпосередніх родинних зв'язках (неповнорідні брати, сестри; зять, невістка; вітчим, мачуха; опікуни, піклувальники, пасинки, падчерки та ін.). Відповідно до рішення КСУ, основними критеріями віднесення особи до «члена сім'ї» є наявність кровних (родинних) зв'язків чи шлюбних (фактичних шлюбних) відносин; постійне сумісне проживання на одній житловій площі і ведення спільного господарства [14].

Зазначимо, що відповідно до ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» близькими родичами, які відповідно до цього Закону підлягають захисту є батьки, дружина (чоловік), діти, рідні брати і сестри, дід, баба, онуки, посягання на життя, здоров'я, житло і майно яких перешкоджає виконанню працівниками суду і правоохоронних органів покладених на них законом обов'язків і здійсненню наданих прав [15]. Посилання на даний Закон містить і науково-практичний коментар до ст. 115 КК України, що свідчить про чітко визначений перелік близьких осіб у даному злочині, без будь-яких альтернативних варіантів [16].

У самому КК України безпосередньо відсутнє визначення поняття «близькі родичі», тоді як у КПК України (п. 1 ч. 1 ст. 3) вживається, як ми вже вище зазначали, широке і водночас «змішане» поняття «близькі родичі та члени сім'ї». У науково-практичному коментарі Кримінального кодексу України за загальною редакцією О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея 2015 року, до ст. 115 КК України визначено, що близькі родичі – це фізичні особи, природний зв'язок між якими ґрунтується на походженні один від одного або від спільних предків і має правове значення у випадках, передбачених законодавством. Близькими родичами є: батьки, діти, рідні брати і сестри, дід, баба, онуки. Статус близьких родичів має також подружжя (чоловік/дружина). Крім цього, у деяких нормах Кримінального кодексу України вживається ще один термін «потерпілий чи його близький» (ст. 126, 149, 350). При цьому поняття «близький» із трактування даного науково-практичного коментаря до КК України означає передусім близьких родичів [17].

У Кодексі законів про працю України (далі – КЗпП України) ст. 25-1 передбачено обмеження спільної роботи родичів на підприємстві, в установі, організації, в якій зазначено, що власник вправі запроваджувати



обмеження щодо спільної роботи на одному і тому ж підприємстві, в установі, організації осіб, які є близькими родичами чи свояками (батьки, подружжя, брати, сестри, діти, а також батьки, брати, сестри і діти подружжя), якщо у зв'язку з виконанням трудових обов'язків вони безпосередньо підпорядковані або підконтрольні один одному. Отже, у разі запровадження обмеження роботи близьких родичів чи свояків на підприємстві, перелік, наведений у частині першій ст. 25-1 КЗпП України, є вичерпним і не підлягає розширеному тлумаченню [18]

Таким чином, пропонується ст. 3451 КК України доповнити приміткою такого змісту:

«Примітка. 1. Під близькими родичами розуміється чоловік, дружина, батько, матір, вітчим, мачуха, син, дочка, зять, невістка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням.

Під членами сім'ї розуміються особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Великий енциклопедичний словник / за ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. – К., 2007. – 992 с.
2. Ожегов С.И. Словарь русского языка: 70 000 слов / С.И. Ожегов ; под ред. Н.Ю. Шведовой. – 23-е изд., испр. – М., 1991. – С. 681
3. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка / В. Даль. – Т. 4. Р – У. – М., 1980. – С. 11.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР) – К., 2014. – №46. – ст. 2046. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
5. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30. – Ст. 141.
6. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 49. – Ст. 2056.
7. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21-22. – Ст. 135.
8. Житловий Кодекс Української РСР від 30.06.1983 № 5464-X [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5464-10>.
9. Податковий кодекс України, від 02.12.2010 № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
10. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року. № 435-IV//Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003, №№ 40-44, ст.356.
11. Кодекс адміністративного судочинства: Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV//Відомості Верховної Ради України (ВВР).-2005.- N 35-36.- N 37.- ст.446.
12. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям: Закон України від 01.06.2000 № 1768-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1768-14>
13. Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 р. № 3 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-06>.
14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Служби безпеки України, Державного комітету нафтової, газової та нафтопереробної промисловості України, Міністерства фінансів України щодо офіційного тлумачення положень пункту 6 статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», частин четвертої і п'ятої статті 22 Закону України «Про міліцію» та частини шостої статті 22 Закону України «Про пожежну безпеку» (справа про офіційне тлумачення терміна «член сім'ї») від 03.06.1999р.№5-рп/1999.[Електроннийресурс].–Режимдоступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-99>.
15. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів:Закону України від 23.12.1993 № 3781-XII – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3781-12>.
16. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – [6-ге вид.перероб. і доп.] / За ред. М.І. Мельника, М.І. Ховронюка – К. : Юридична думка,2009. – 1236 с.
17. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко [та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. – Київ : Юрінком Інтер, 2016. – 1064 с.
18. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII [Електронний ресурс]: Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. - <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.